

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б.*
(Скопље), д-ра *Нахшигала Рајка* (Љубљана), д-ра *Скока Пејра* (Загреб),
д-ра *Стевановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васе* (Скопље),
д-ра *Храсте Миша* (Загреб)

XX КЊ. 1—4

БЕОГРАД

1953—1954

О ГОВОРУ СРЕМА

1) Посетио сам 24 сремска места: Батајницу, Беркасово, Бољевце, Буђановце, Велике Радинце, Вишњићево, Врдник, Деч, Добановце, Инђију, Јаково, Карловчић, Краљевце, Лединце, Мартинце, Михаљевце, Моровић, Нештин, Павловце, Платичево, Чалму, Черевих, Чортановце и Шимановце. Циљ је ових дијалектолошких испитивања био, прво, утврђивање карактеристика говора Срема као целине; друго, утврђивање разлика међу појединим говорним групама. Овога пута изнећу само неке и то главније резултате својих теренских испитивања.

Говор Срема, улазећи у састав војвођанске подгрупе шумадиско-војвођанских говора, има и сам познате карактеристике војвођанске фонетике и морфологије¹: отворену артикулацију кратких и затворену артикулацију дугих вокала средњег реда (љ, њ, њ̄, њ̄̄); нешто затворенију артикулацију вокала *a* (*a*); екавску замену *ѣ* са познатим икавизмима; разне тоталне или делимичне редукције вокала, неуопштене али врло честе; вуковску акцентуацију; *ѣ*; *ѣ*, *ѣ*, *ѣ*, *ѣ* (одн. *ш'*, *ж'*, *ч'*, *џ'* — без мешања *ч* и *ћ*); архаичне *instr.* и *loc. pl.* именица (и придева) м. и ср. р. и архаични *loc. pl.* именица ж. р. основа на *-a*; ширење наставака "тврдих" основа именичке, заменичке и придевске промене на „меке“; *dat.-loc. sg.* заменица и придева на *-им*; наставак *-ду* 3 *pl. praes.*; ширење наст. *-у* у 3 *pl. praes.* VII и VIII Белићеве врсте и сл.²

¹) О војвођанској синтакси само су саопштене поједине опсервације досадашњих испитивача. Она, дакле, није досад довољно фиксирана. Ово, разуме се, не значи да ми овога пута нећемо говорити и о синтаксичким особинама говора Срема, али се из наведеног разлога тренутно на овоме месту не могу из досадашње литературе цитирати стварно важније особине војвођанске синтаксе уопште.

²) Исп. о овоме за Банат: 1) Б. Милетића Извештај о испитивању говора североисточног Баната ГЗСИБС VII 17-36; 2) П. Ивић, *О говорима Баната* ЈФ XVIII 141—156; за Бачку: извештаје И. Поповића у Гласнику САН I 3 (484—485), II 1 (130—132), II 2 (315—316).

Међутим, сама констатација да Срем овим својим особинама улази у групу војвођанских говора, сасвим је недовољна за давање карактеристике сремском говору и као саставном делу војвођанских говора и као једној самосталној говорној групи која улази у тај шири круг говора као један од саставних делова његових. Јер, готово све од набројаних особина имају специфичну карактеристику у Срему. Све оне чак одвајају Срем до извесне мере и од говора Бачке и од говора Баната. И то оне чине и природом својом и својом територијалном распрострањеношћу. Па не само то. Срем има и неких сасвим својих особина којих нема ни у Бачкој ни у Банату.

О свему овоме — у главним цртама само — говорићемо овога пута.

2. Проблем артикулације вокала средњег реда (*e* и *o*) у говору Срема своди се на следеће. У овом говору постоји отворена артикулација кратких вокала *e* и *o* (*ě*, *ǒ*). Та отвореност, међутим, није много изразита. У говору Срема, исто тако, постоји и затворена артикулација дугих вокала *e* и *o* (*ē*, *ō*). И она такође није изразита. Затим, кратко *o* у вези са усненим сугласницима и сонантима може често да има затворену артикулацију (*ǒ*), Дуго *e* такође у вези са усненим сонантима и сугласницима може да добије отворену артикулацију (*ē*). Разуме се, и затвореност овог кратког *o* и отвореност овог дугог *e* такође је неизразита. Најзад, вокали *e* и *o* у говору Срема често имају нормалну књижевну артикулацију.

Територијално, међутим, ствар стоји овако. У сремском Подунављу, нарочито североисточном, карактеристичнији су и *ě*, *ǒ* и *ē*, *ō* и *ǒ ē*. Усто, углавном у овом подручју, има и појава флукуације нарочито дугих *e* и *o*. Ако се као типичан „сремизам“ може сматрати недовољно изразито отворена и затворена артикулација вокала *e* и *o* (што, уосталом, и јесте тачно), онда треба рећи још и то да су првенствено села на јужним падинама Фрушке Горе та која управо имају овакву артикулацију. У источној сремској Посавини набројане варијанте артикулације вокала *e* и *o* су спорадичне. Западни Срем, поглавито његов југозападни део, има чисту књижевну артикулацију ових вокала.

Примери:³

а) *e*: *α*) *ě*: *глѣдѣи*, *зѣдѣшин*, *кѣшуша*, *пѣнѣцер*, *пѣреко срѣдѣ*, *у цѣлим живошѣу*; *β*) *ē*: *бѣгатѣи*, *бѣрберѣу*, *мѣљ*, *сѣдићемо*, *шѣрѣду*, *чѣшѣир*;

³) За сваку појаву давању само по неколико примера не наводећи из кога су места. Њих треба сматрати карактеристичним за Срем као целину, уколико нешто друкчије није посебно наглашено.

γ) *ē*: *пѣвѣк, напѣмѣнѣ, пѣзовѣдѣ, пѣповѣдѣ, у цѣлим свѣшту, снѣвѣ,*
 σ) *ē*: *пѣповѣдѣ, на пѣнцѣру, сѣбѣка, у шѣдѣни, узѣши, десѣшак;* ε) *ē*:
вѣјѣ, дѣшѣнѣства, на камѣну, лѣгѣ, мед народом, шрѣвѣ се.

б) о: α) *ō*: у *војски, пѣ врѣаља, Дѣви, дѣвѣје. дѣјни Срѣм, зеѣѣва;*
 β) *ō*: *дѣшли су, мѣгѣ, нѣћу, пѣложенок, пѣшлѣм, чѣвека;* γ) *ō*: *кѣињу*
мѣгу вам, мѣлу (3 pl. p. gaes), ѣбавеза, пѣчѣ, сирѣмак; δ) *ō*: *ѣма, свѣ,*
чѣбан, кѣнак, ѣни су, ѣшѣ; ε) *ō*: *грѣжѣ, Дѣвѣ, шѣрба, бѣлѣв (име*
псу), мѣрѣд, с ѣѣм.

в) *флукуѣација:*

α) *ē*: *нѣма, сѣдмог, шѣсѣог:*

β) *ō*: *бѣрац, мѣѣ, мѣбѣм.*

3. Артикулација вокала *a* у говору Срема или је нешто затворенија од артикулације тога гласа у књижевном језику или је иста као и књижевна артикулација његова. Специјалних услова под којима би се јављало затворено *a* (*a*) и других који би условљавали нормалну књижевну артикулацију његову — нема. У источној сремској Посавини затворена артикулација *a* врло је спорадична. Западни Срем, поглавито његов југозападни део, има чисту књижевну артикулацију овог вокала.

Примери

а) *a*: α) *ā*: у *вѣшѣију кѣћу (у псећу . . .), мамѣљуга, Пѣзова, пѣлѣнѣша, чѣбар, ѣма;* β) *ā*: *имѣдѣ, кѣзѣ, кѣнѣшу, крѣдом, у Пѣвловци, дојринѣша.*

б) *a*. Примере, сматрамо, није потребно посебно наводити; они су јасни сами по себи.

4. Ђ. За поделу говора Срема проблем замене звука *ђ* игра важну улогу. У основама глагола *вѣјати, грѣјати, додѣјати, сѣјати, смѣјати се* кратко *ѣ+j* не даје на целој сремској територији исти рефлекс. У источном Срему *ѣ* у овом положају даје *e*, у западном *i*. Дакле: источносремско: *вѣјати, грѣјати, додѣјати, сѣјати, смѣјати се;* западносремско: *вијати, гријати, додијати, сијати, смјијати се.* Глагол *додѣјати* додуше, у покојим местима источног Срема гласи и *додѣјати* и *додѣјати* (југоисточни Срем), а има, усто, места у источном Срему у којима тај глагол гласи само *додѣјати* (североисточни Срем).

У сремском Подунављу стање замене кратког *ѣ+j* нешто је друкчије. Екавски облици, наиме, простиру се више на запад. Док, на пример, Мартинци и Чалма (места јужно од Фрушке Горе) имају већ облике типа *сијати*, дотле су Лединци и Черевѣ још

увек екавски, а у Нештину се сусрећу и облици типа *сѣјати* и облици типа *сијати* уз упадљиво преовлађивање оних првих, екавских.

Од осталих војвођанских говора икавске облике познају западнобачки⁴ и северобанатски⁵. Ово је једна од врло карактеристичних изоглоса које спајају западносремску и западнобачку територију са северобанатском.

У осталим категоријама које су, када је реч о замени *ѳ* важне за територију Војводине, стање у говору Срема изгледа овако.

а) Префикс *ѳрѳ* — даје у Срему доследно *ѳре-*: *ѳредрава се*, *ѳрешресам*, *ѳреливатиши*, *ѳренашаши*, *ѳреживио*, *ѳреседи*. — И место изворног *ѳри-* често се у сремском говору јавља *ѳре-*: *ѳремећивѳ*, *ѳреблѳжиду*, *ѳревашио*, *ѳрешисан*, *ѳремѳран*; исп. и: *ѳревелегију*. — Али треба нагласити да се чува и граѳ. *ѳри-*: *ѳрипадѳ* (gehören), *ѳрисѳајѳм* (einwilligen), *наѳример*, *ѳриѳремѳ*, *ѳријало*, *ѳриѳговор* (der Vorwurf).

Прилози *ѳрѳ* и *ѳреко* гласе у Срему увек тако: *ѳрѳ времена*, *ѳрѳко је Србија*.

Предлози *ѳред*, *ѳреко* такође увек тако гласе у Срему: *ѳрешкумом*, *ѳрешкуѳом*, *ѳредѳњи*, *ѳреко лѳђѳ*, *ѳрекѳсуѳра*, *ѳрекѳсѳрѳиѳѳ*. У Подунављу се покаткад јавља *ѳрид*.

б) Префикс *нѳ-* даје доследно *не-* (сем и књижевном језику познатих икавизама *нисам*, *ниси*, *није*): *нѳко*, *нѳшиѳо*, *нѳкакав*, *нѳкуд*, *нѳгде*. Исп. још једино: *дѳникле*.

в) *ди*, *коједи*, *нѳгли*, *нигди*, *свѳгди*, *свѳгди*, *дѳгола*, *дѳкоја*, *дѳкојима*: *нѳгде*, *нигде*, *свѳгде*, *ѳвде*, *ѳде*, *ѳвдекар* и сл.

г) Глаголи са основама *и-ѳиши* гласе у сремском говору *и-ѳиши* (ређе) и *и-иши* (чешће). Јављање једних и других облика је окационално: *видили*, *дожѳвио*, *жѳлили*, *жѳвила*, *лѳшили*; *ѳѳлѳ би*, *разѳѳлѳла*, *видѳиши*. Појава наставка *и* (: *ѳ*) у инфинитивној основи морфолошке је природе и она је као таква и досад била објашњавана у нашој науци.

д) Од осталих икавизама у Срему постоје: *гѳиѳздо*, *сиѳкира*, *гриѳѳа*. У понеким местима примера за *ѳ* > *и* имамо у voc. sg. именице *дѳше*: *дѳше*. Исп. и *дѳјѳше*. — Да овде поменемо да у сремском говору, баш као и у поцерском⁶) и банатском⁷), постоји само облик *ѳѳлеба* а не и старије *ѳѳлиба*.

⁴) Исп. Извештај И. Поповића у Гласнику САН II 1, 131.

⁵) П. Ивић, о. с. 147—148.

⁶) Д-р. М. С. Московљевић, Акценатски систем поцерског говора IV.

⁷) Према усменом саопштењу П. Ивића овако је у целом Банату сем прелазног вршачког типа.

ђ) Најзад, као што је и досад било познато, иако је војвођанска територија у основи екавска, она познаје икавизме којих има и у књижевном језику: компаративни наставак *-ији*, заменичке наставке *-и(х)*, *-им*, *-има*, одричне облике *нисам*, *ниси*, *није* || *није*. Облици имперфекта непознати су народном говору Срема.

5. Несумњиво значајну карактеристику сремског вокализма претстављају и разне редукције вокала. Оне могу бити потпуне и делимичне. Ми се овом приликом не можемо детаљно позабавити овим питањем, већ ћемо рећи само оно што сматрамо најважнијим.

а) Многобројни примери које имамо дају нам могућност да констатујемо, најпре, да је тотална редукција вокала највише захватила вокал *и* (*сѣше*, *не вѣше брѣгѣ*, *довѣшѣ је*, *разумѣше*; *накуѣше*; *пѣсейце*, *чѣшр*, *бѣшња*, *пѣстѣ*, у *Мишровцу* и сл.). Разуме се да се редукују и сви остали вокали (*а*: *касѣши*, *нѣм ни куѣће ни куѣишѣ*; *баб-Љуба* и сл.; *е*: *фала і Бѣгу*, *да ш' лажѣм*, *мало с' вѣш каѣаришѣ*; *о*: *вѣше нег' іа*; *кѣк ће ши даѣши*, *еѣ вѣш* (sic!); *у*: *зѣштра*, *јѣшру*, *добрѣштро*; *нѣћ' іа устѣши* и сл.).

И из ово мало материјала што смо овде изнели види се, исто тако, да се вокали редукују и у средини и на крају речи, али у средини ипак чешће него на крају. Тотална редукција, даље, наступа у великој већини случајева *иза* акцента. Затим, редукција је чешћа што је редуковани вокал ближе акценту. И, најзад, редуцирање неколико вокала у једној речи избегава се.

Напомињем да у примерима као што су *нѣ мош шѣ шѣ добиш*, *ошѣиш рѣкице* и сл. није увек јасно да ли је у питању тотална редукција вокала или чување старих облика опатива⁸⁾.

б) Редукција вокала у говору Срема може, међутим, бити и делимична. У вези с њом важно је истаћи да вокали чувају своју основну вредност, иако могу бити редуковани у приличној мери. То значи да се уствари врши редукција трајања и редукција интензитета. Што се редукције квалитета тиче треба рећи да су ретки случајеви да се вокал редуцира до *э*. Делимична редукција није уопштена ни у једној категорији и зависи од општих прилика реченичне интонације. Примери: *дав^али*, *исѣ^ар^ала*, *сѣв^ар^ала*; *пѣнѣд^ељак* *п^рѣс^еѣ*, *вѣл^ела*; *гр^ан^чарске*, *чѣш^чр*, *курзѣв^чне*; *вур^чна*, *крѣн^чли*, *св^ан^чла* и сл.

6. Од појава у хијату поменућемо најпре елизију вокала; затим, контракцију вокалских група; најзад, уметање секундарних сонаната.

⁸⁾ А. Белић, ДИЈС 511.

а) Елидирају се и први и други вокал. Први чешће, други — каткад. И елидирају се свих пет вокала.

α) елизије првог вокала: *и: ђн б'ѹмрѡ, њѣму ље п'ѹк'ѡбрази; е: п'ѹмѣш, само с 'ѹвиѣмо; а: д'ѹдѣ, п'ѹ ѡн; о: ак'ѹмѣм, нег'ѣсѣѡ; у: гѡјде с'ѡнда бѣле, нѣс'ѹмали и сл.*

β) елизије другог вокала: *ѹ'нѡј пѡр, ѹ'нѡ врѣме.*

б) Контракција вокалских група доследно је спроведена у радном глаголском придеву, ако је први од два вокала који припадају завршној вокалској групи неакцентован и ако се, што није чест случај, не развије секундарно *в* (исп. ниже под *в*). Једино група *-ио* није уопште контрактибилна. Ако је први од два вокала који припадају завршној вокалској групи акцентован, контракција се у радном глаголском придеву не врши. Примери за контракцију: α) група *-ао*: *доказѡвѡ, ѡсѣѡ, уг'ѹрѡ*; β) група *-ео*: *вѡлѡ, ѡдвѡ, пѡјѡ*; γ) група *-уо*: *наѡмѣнѡ, промѣнѡ, замѣнѡ.*

Контракција се јавља и у другим категоријама, не истина обавезно и доследно, али довољно често да би за сремски говор била карактеристична. Затим, она се јавља и на крају и у средини и на почетку речи. Исп. за крај речи: група *-ао*: *кѡбѡ, кѡшѡ, пѣшѡ*; група *-ео*: *пѣѡ, вѣсѡ, дѣбѡ*; за средину речи: група *-ао-*: *на сѡницама*; група *-уо-*: *Дѡви, Дѡвѡ, Дѡвима*; за почетак речи: група *уо*: *учи Бѡжиѡа.*

в) Када је први од два вокала завршне вокалске групе радног придева акцентован, контракција се не врши. Хијат у том случају или остаје или се развија секундарно *в*: *дѡо, звѡо, шѡо*: *дѡво, звѡво, шѡво* и сл. Хијат код радног придева може уопште бити отклоњен секундарним *в*: *дрѡжаво, усѡшаво, ѡѡшаво*. Ова појава, додуше, није много честа. Најзад, секундарни сонант *в* може се јавити и у другим категоријама речи: *зрѡво, жѡво, јѡвуче*; исп. и: *ја'ѹчи, јѡну'ѡра* и сл.

7. Овде нећемо износити систему акцената у говору Срема. Даћемо само важније податке о природи сремских акцената и о стању неакцентованих дужина.

Целокупан материјал који сам скупио не потврђује постојање кановачког дуљења као принципа на територији Срема. Сремском су говору познати само случајеви *ѡшац, сѣло, сѣстра* и сл. За однос кратког узлазног и дугог узлазног акцената, међутим, треба дати неколико напомена.

Најпре, сремском је говору познато скраћивање / у \ : у *бѣрбу, марвѡнчѣша, нѡвца рѡскрѣше* и сл. Ово скраћивање није ни нарочито често ни обавезно. Затим, изговор кратког узлазног

акцента понекад није довољно типичан, па се овај акценат може изговорити и као нешто мало продужен. У таквом случају може се говорити о полудугом узлазном акценту (бележићу га са \vee). Али се такав полудуги акценат среће не само у кановачком положају него и уопште. Њега стога и треба строго разликовати од коновачког правог дугог узлазног акцента⁹⁾. Примери: у *Мър-шїнци, нѡшња, цїпеле* и сл. Ни ово дуљење није ни нарочито често ни обавезно. Најзад, дуги узлазни акценат не мора да се скрати сасвим у \sphericalangle , већ притом може да настане такође полудуги узлазни: *бївало, врћи, прѡрок*.

О сремским се силазним акцентима може рећи да су довољно типични. Уопште, осим поменутих односа узлазних акцената, није познато неко нарушавање стабилности и вредности сва четири сремска акцента. Разуме се, емфатичан говор не мора обавезно да задовољава ову норму. Само су то специјални случајеви, у којима је психичком моменту дато много више маха него што то бива у обичном, нормалном говору.

8. Проблем неакцентованих дужина за синхроничну дијалектологију има, када је у питању Срем, посебан значај зато што се с обзиром на губљење одн. чување дужина говор Срема може поделити на неколике зоне (исп. ниже).

Иначе, питање неакцентованих дужина у говору Срема треба најпре посматрати у зависности од квалитета и квантитета акцента. Затим, питање дужина у овом говору треба посматрати у зависности од места дужине: да ли је на последњем слогу или не, па ако је на последњем слогу — да ли је он отворен или не. Најзад, треба водити рачуна о аналогiji¹⁰⁾.

После силазних акцената дужина се лакше губи него после узлазних. Дуги силазни акценат условио је губљење дужине иза себе у свим положајима у речи и на целој територији Срема (*рѡшїй, рѡдїм, дѡђѡмо, врѡбїцѡ* и сл.). После кратког силазног акцента, а у последњем отвореном слогу дужина се на истоку сремске територије губи доследно (*пїлѡвѡ, сѡјѡ, гѡзѡ* и сл.); на западу има покашто примера за чување дужине (*вунѡ, сїјѡ, прѡшѡ*),

⁹⁾ Биће да је ова појава и навела ауторе који су пре рата писали о војвођанским говорима да истичу кановачки акценат као једну од врло карактеристичних особина тих говора. Детаљна и прецизна испитивања војвођанских говора доказала су, међутим, да кановачког акцента уопште нема у Војводини (за Банат в. П. Ивић о. с. 143, за Бачку И. Поповић, ГлСАН I 3, 484). Говор југоисточног Баната не узимамо у обзир јер то није уствари говор шумадиско-војвођанског типа.

¹⁰⁾ Исп. сличну констатацију за Банат код П. Ивића о. с. 143—144.

пдѣчѣ према врло спорадичном слѣмѣ, кѹйѣ, ѹзѣ и сл.). У последњем затвореном слогу чување дужине која се налази непосредно иза акцента зависи од морфолошких услова¹¹⁾. Према, на пример, жѣлї дужина се скраћује и у жѣлїм, али се у ѣшѣр, дїнѣр, мѣсѣц и сл. углавном чува и на истоку и на западу. На западу, усто, има и облика типа жѣлїм (са дужином), али они нису чести. У слогу који није последњи дужина се, ако је непосредно иза акцента ("), доследно чува и на истоку и на западу (ѣшѣра, рѣдѹшѣ, ѹдѣша, ѡднѣла и сл.). Па и кад није непосредно иза акцента, дужина се у слогу који није последњи углавном чува (фѣбрувѣра, шрѹдѡдѣни, ѣганѣцѣ и сл.).

После узлазних акцената дужине се, као што смо напред истакли, боље чувају. У последњем отвореном слогу непосредно после кратког узлазног акцента дужина се на истоку Срема већином губи (вѡдѣ, зѡвѣ, оїлѣшѣ, ѡнѣсѣ према знатно рећем ѣмѣ, весѣлї, и сл.). У западном Срему у овом се положају дужина углавном чува (без нѡгѣ, родбїнѣ, свѡдбѣ, сѣдї према рећем сѹпѣ, ѣмѣ и сл.). Карактеристичан је случај средишне зоне северног сремског Подунавља. Ту се у категорији радног глаголског придева м. р. чува дужина контракцијом добивеног наставка — ѡ (< -ао, -ео, -уо)¹²⁾. У последњем затвореном слогу после \ дужина се, ако је непосредно иза акцента, чува и у источном и у западном Срему (сѡкѣк, ѣдѣм и сл.). У слогу који није последњи дужина се после \ чува било да је непосредно иза акцента или не и то и на истоку и на западу сремске територије (шѣрѣвѣнка, ѣзвѣдї, сѡзрѣвѣ, вїногрѣда, нѡ јѹшрѣње и сл.).

У последњем отвореном слогу непосредно после дугог узлазног акцента дужина се на истоку углавном губи (мѣшѣрї, сѣрѣнѣ, шѣрѣсѣ према знатно рећем кѡнѣ, из рѹнѣ и сл.), док се у истој ситуацији на западу дужина углавном чува (глѡвѣ, корѡкѡ, цїчї и сл.). У последњем затвореном слогу дужина се, ако је непосредно иза акцента (/) на истоку углавном губи (глѡвѡм, сѣчѣм, а на западу чува (бронзулїцѡм, глѡвѡм и сл.). У слогу који није последњи дужина је у источном Срему факултативна (дѡјѣмо: окоїѡвѣње) а у западном Срему се чува (лѣчѣње, вршѣмо, и(з) Шѡшнѣцѣ и сл.).

Нарочито треба истаћи извесна нова дуљења. Како смо видели, у већини категорија дужина се у последњем отвореном слогу губи — бар у источном Срему. У слогу који није последњи

¹¹⁾ Исп. исту констатацију за Банат код П. Ивића, о. с. 144.

¹²⁾ Исп. слично у Бачкој, И. Поповић, ГлСАН II 1, 130.

дужина се у већини случајева чува (осим, разуме се, иза дугог силазног акцента). Енклитика, пак, која долази после неког парадигматског облика чини да се последњи отворени слог самог облика не осети у интонационом смислу као последњи. Услед тога, дужина која би се иначе скратила, кад би тај парадигматски облик био без енклитике иза себе, не скраћује се (*држи се, поздву ме, зѐмљѐ је* и сл.). Одавде се овај однос (*зѐмљѐ је: зѐмљѐ*) пренео и на категорије са првобитним кратким крајњим вокалом (*сѐлѐ је, жѐнѐ је* и сл.)¹³). Ова појава није везана, разуме се, само за кратки узлазни акценат. Затим, она је у западном Срему везана за већи број категорија, а у складу са општим приликама чувања дужина.

Из досадашњег нашег излагања о дужинама може се лако уочити разлика између источне и западне сремске територије. Видели смо да се дужине на западу чувају у извесном броју категорија у којима су на истоку скраћене. Међутим, ми смо овом приликом показали два екстремна случаја. Треба подвући да се из источне у западну зону не прелази нагло и одједном. Прелаз је, напротив, изванредно поступан и показује ванредно живо нијансирање сремског говора у овом правцу.

9. Међу сонантима и консонантима пажњу најпре привлаче сонанти *в* и *л* и консонанти *ш*, *ж*, *ч* и *џ*.

Артикулација сонанта *в* у већини случајева је стабилна. Понекад, међутим, у интервокалном положају артикулација овога гласа може да буде донекле лабилна и да се приближи билабијалној артикулацији његовој. Напр.: *наздраџи*, *његова*, *чдече* и сл. Број примера потпуног губљења *в* у интервокалном положају врло је мали: *брабва*, *дџдои* и сл.

У сонантској групи *-вљ-* губљење *в* нешто је чешћи појав: *дсџаљџ*, *дбаљало*, *дџраљџ* и сл.

10. Нешто нижа артикулација сонанта *л* (*љ*) испред вокала задњег реда, истакнута као карактеристична за говоре Војводине¹⁴), постоји у Срему. Оваквог *љ*, међутим, нема у сремској Посавини и западном Срему. Треба само нагласити да то *љ* сремско а и војвођанско уопште није онолико тврдо колико је црногорско *љ*. Примери: у *Мџау*, *сљашџ*, *биљо*, *кџла* и сл.

11. Сугласник *х* губи се у говору Срема: *врџ*, *мџљ*, *расџић*, *кџжу*, *сџра*, *шџо*. — У групи *-хв-* сугласник *х* се такође губи, па

¹³) исп. за Банат код П. Ивића о. с. 144–145.

¹⁴) Б. Милетић, о. с. 21; П. Ивић, о. с. 148; И. Поповић Гл.САН I 3, 484

или не оставља трага фрикативности у артикулацији сонанта *в*, или се та фрикативност преноси на *в* које услед тога прелази у *ф*: *вѣшадѹ се, ѿрѣвашио, вѣла Бѡгу* одн. *фѣла* и сл. — Супституција *х* са *к* постоји такође на сремском терену: *колѡзи, ѿлѣк, закѣво* и сл.

12. За војвођанско *ш* и *ж* је, према проф. Белићу „карактеристичан и нарочити (други) резонатор између доње површине језика и доњих зуба¹⁵⁾“. На сремском терену постоје и тврди и умекшани *ш*, *ж*, *ч*, и *џ*. Тврде ћемо обележити са *ш* итд., а меке са *ш'* итд. Треба, само, нагласити да нарочити, нешто повећан резонатор између доње површине језика и доњих зуба постоји и код меких и код тврдых ових гласова. Када се говори о умекшаности ових сугласника у говору Срема, онда не треба претпоставити и неки прелазни ступањ који би уствари био једнак са нормалном књижевном артикулацијом *ш*, *ж*, *ч*, *џ*. Умекшава се специјално војвођанско *ш*, *ж*, итд., па се зато артикулација и не креће ка нормалној. Што се ова специјална артикулација ових гласова не јавља доследно у сремској Посавини и што је на западу а нарочито југозападу Срема уопште нема, — друга је ствар. Овде ћемо навести само примере са војвођанском артикулацијом ових гласова: *нѡжом, нѣ можем, ѿрѹжѡ, бѿрош, кукурѹзѿшѹ, јѡшио, ѡбан, бѡчкуље, са колѡчѡм, ѡѡчара, ѡндари, ѿзвеѡбаше; ѿрѣвѡж'ѣ, каѡаш'ња, чѣшрѡјсѣ* и сл.

13. Несумњиво карактеристична особина војвођанске деклинације јесте чување архаичних инструментала и локатива множине именица и придева мушког рода и локатива множине именица женског рода.

Код именица мушког и средњег рода стари инструментал множине употребљава се углавном уз предлоге: *с вѡлови, за вѡлови, зѡ коли, за мѡји лѣђи* и сл. Треба, међутим, нагласити да је књижевни облик знатно чешћи. — Локатив множине именица м. и ср. р. готово је доследан код топономастика (у *Бѡљѣвци, у Дѡбрѿнци, у Лѣдѿнци, у Пѡвловци, у Пѣћѿнци* и сл.); код осталих именица ове врсте, међутим, архаични локатив множине знатно је ређи од књижевног (у *коли, нѡ лѣђи, у свѡѡви* и сл.).

Старог наставка датива плурала *-ом* именица мушког и средњег рода, нема у Срему уопште.¹⁶⁾

¹⁵⁾ А. Белић, Савремени српскохрватски књижевни језик, I део: гласови и акценат Бгд 1948 (1—167) 89.

¹⁶⁾ Овај облик непознат је и у Банату (П. Ивић о. с. 149). Према усменом саопштењу И. Поповића у Бачкој *dat. -pl.* на *-ом* (тип *вѡловом*) може да се нађе.

Множински наставак именица м. р. *-о* основа *-ови* шири се донекле и код именица *-јо* основа (*вицови, чђйорови: ђцеви, бичеве, крђеве* и сл.).

Код именица женског рода *-а* основа чува се старији облик локатива плурала на *-а(х)* (*у цићела, у чакшира, на сѣрњика* и сл.). Од војвођанских говора, поред Срема, то је особина и говора Бачке.¹⁷⁾ У Банату је овај облик непознат.¹⁸⁾

Код придева архаични облици инструментала и локатива множине м. и ср. р. знатно су ређи (*за мђји лѣђи, у срѣски свашђви*). Уосталом, П. Ивић је имао пуно право кад је истакао да је само облик локатива код придева остатак старине, а да је инструментал „нова творевина начињена по угледу на именички инструментал и потпомогнута једнакошћу *instr.* и *loc. pl.* код именица“.¹⁹⁾

14. У облицима једнине код именица мушког и средњег рода карактеристично је и изразито ширење наставака инструментала *о-* основа *-ом* на именице *-јо* основа (*ражњом, грбжђом, цвѣћом* и сл.).

Код именица ж. р. карактеристично је ширење инструменталног наставака *-а* основа на именице *-и* основа (*с мђшћом, с крвљом с рђдђшћом* и сл.). Ова је појава изразитија на истоку него на западу.

15. Код заменица, придева и бројева ширење наставака „тврдих“ основа на „меке“ постоји али није нарочито интензивно (*нђшог, прђлешњог, шрѣћом човеку* и сл.). — Код присвојних придева ствар стоји слично (*ђцово, Милђшђв: Лђзђрева субђша, учи-шељев* и сл.)

16. У *dat.* — *loc. pl.* у Срему је, као и у осталој Војводини уосталом,²⁰⁾ раширен код заменица и придева наставак *-им: кажѣм ђвђм дрђгу, излђгали вѣћим шрђшку; на дрвеним пљђгу, у нђшим пђдруму, о јђднђм човеку, на њђме* и сл. Овај наставак, дакако, није уопштен. Знатно је, затим, чешћи у локативу него у дативу. Ови облици су, даље, нарочито чести на југоистоку сремске територије. Најзад, *dat. sg.* на *-им* у западном Срему нема.

17. Присвојна заменица трећег лица множине има у Срему: на истоку *њђн, њђн*; на западу *њђов* и сл.; у Нештину (северо-запад) *њђв*.

18. Спорадично се јавља дативни облик је личне заменице 3 *sg. fem.*: *дђрђвђ је новце, свѣ су је узѣли, ђнда је ђн кђжѣ: „Нѣмђј . . .“*

19. У конјугацији карактеристично је 3 *pl. praes.*

¹⁷⁾ ГлСАН I 484; II 2, 131.

¹⁸⁾ П. Ивић *loc. cit.*

¹⁹⁾ П. Ивић о. с. 150

²⁰⁾ ЈФ XVIII 150; ГлСАН 484.

У 3 рl. праес., најпре, у VII и VIII Белићевој врсти може да дође и наставак -у: *весѣлѹ, илѣшѹ, прѣвѹ, иѣзѣрѹ, јѣчѹ* поред: *очи-сѣѣ, слѹжѣ, видѣ, долазѣ, прѣвѣ, догѡворѣ* и сл. Наставак -е чешћи је.

У 3 рl. праес., затим, сви глаголи могу имати и наставак -ду, познат у целој Војводини²¹⁾: *скѣдѣдѹ, вѣшѣдѹ, иѣсѣрѣдѹ, дођеду на*. Овај наставак врло је чест, али није обавезан. Једино је код глагола *хѣшѣи* доследан и у праес. и у облицима fut. који се граде са овим глаголом: *ѡћеду, нећеду, иѡсѣићеду* и сл.

У 3 рl. праес., даље, наставак -ају спорадично губи своје интервокално j: *сѣѣваѹ, одмѣраѹ, чѣкаѹ*. Код наставка -ују то није случај: *нашѣрују, исѣишѹју, оглѣшују*.

У 3 рl. праес., најзад, код глагола VI Белићеве врсте типа *ѣ-ѣіе* може да дође наставак: *не разѹмѹ, сѣоразѹмѹ, не смѹ*.

20. Употреба аориста у сремском је говору ограничена. — Народни говор Срема не познаје облике имперфекта. — И глаголи на -ћи граде облике футура од „супина“: *рѣће јѣдѣн, ићѣмо, исѣћѣ се* и сл. — Наставком -ш у западном Срему гради се трпни придев и од глагола VII Белићеве врсте: *зѣробѣшо, рѣдишо, сѣрѣ-лишо*. У источном Срему, иначе, трпни се придев гради као и у књижевном језику. — Глагол *врѣшиши* има у Срему следеће варијанте: *врѣи* (исток), *врѣиши* (запад), *врѣи* (Нештин = северозапад). Карактеристично је да се и код ове црте северни Банат²²⁾ поклапа са западним Сремом. Исто је поклапање и код глагола на *нж* који у западном Срему и северном Банату имају инфинитивну основу на -и *брѣиши се* (исп. Ивић, о. с. 155).

21. Синтакса сремског говора не отступа много од синтаксе нашег књижевног језика.

У слагању падежа с предлозима има, најпре, појава за које се може рећи да су чешће заступљене на сремском терену него друге, које такође књижевни језик не одбацује. Таква је, например, употреба предлога у са генитивом личних имена или личних заменица: *иѣ у баба-Јѣлене, у мѣнѣ је мѡшка* и сл. Уз глаголе правца и намере, исто тако, чешћи је предлог *ио* са акузативом: *ѡишо је иѡ лебац, иѡдѣм иѡ воду* и сл. Употреба предлога *за* у овој служби ређа је и у књижевном језику.²³⁾ Лепо је срасла са језичким осећањем претставника говора Срема употреба предлога с са генитивом, очевидно у начинском значењу: *ми живѣмо жѣѣка*

²¹⁾ Гл. САН I 3 485; ЈФ XVIII 152.

²²⁾ ЈФ XVIII 155.

²³⁾ Т. Maretič, Gramatika i stilistika¹ 569.

и сл. Ово је значење несумњиво блиско Маретићевом примеру: *rani majka devet mili sina, sve s preslice i desnice ruke.*²⁴⁾

Има, међутим, и отстапања од књижевног језика у слагању падежа са предлозима. Употреба предлога *због* и *ради* померена је: предлог *ради* може бити употребљен за узрочна значења: *ради шдга се идсвађо са ном, ради његђ нисам дошћ* и сл. Предлог *с* не употребљава се само са социјативом, него и са правим инструменталом: *врло се кадгош с кђњима, кдсило се с кдсбм* и сл. Појава, међутим, није уопштена: *ударо маљем, крџом се крџило* и сл.

Карактеристична је појава у синтакси падежа употреба генитива м. акузатива уз глагол *ийшаши*: *ийшај Кџџ, чџкај да ийшђм мђје жџнџ* и сл.

Како је код глагола употреба аориста у говору Срема ограничена, а како имперфекта у њему уопште нема, то њихову функцију преузима перфект. Перфект затим служи и за исказивање плусквамперфекатског значења. Аорист када се употреби у индикативу значи радњу која се десила непосредно пред моментом говора²⁵⁾: *иде ши два крђа, баба-Смђљо* и сл., а у релативу -само извршени тренутак радње у прошлости²⁶⁾: *и шакб ми шђ иђгину мђј сђн*. У релативу се за обележавање прошлих радњи употребљава перфективни презент, перфекат и, у ограниченом броју случајева, аорист. Односи су углавном исти као и у књижевном језику нашем.²⁸⁾

22. Из досадашњег се излагања може видети да постоје знатне разлике између говора источног и западног Срема. У западном Срему нема многих карактеристичних особина војвођанске фонетике. Дужине су, затим, у западном Срему много боље очуване него на истоку. И у замени *џ* сремска територија није јединствена. У морфологији такође има разлика. Стога сматрам да се говор Срема не може узети као заокругљена, хомогена целина. Међутим, ако су разлике између екстремних тачака истока и запада јасне и упадљиве, то не значи да у прелажењу од једног ка другом говорном типу нема поступности. Напротив. Територија у којој су се у прошлости одиграла и знатна унутрашња

²⁴⁾ о. с. 544.

²⁵⁾ в. А. Белић, О употреби времена у српскохрватском језику ЈФ VI (102—132) 114—116.

²⁶⁾ А. Белић, о. с. 114—116.

²⁷⁾ А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју 368—382, нарочито 371 и д. и 374 и д.

померања становништва, пружа у овом погледу значајну слику. Што се више крећемо од истока према западу, у почетку само квантитативне разлике доводе најзад до квалитативно новог стања.

У овом смо излагању такође показали да западни Срем, северни Банат (и западна Бачка) имају извештан број карактеристичних изоглоса које их спајају. Међутим, за порекло и састав специјално сремског становништва важно је истаћи да се, у погледу карактеристичних особина војвођанске фонетике, ове области не могу спојити. Бар на основу извештаја И. Поповића није могуће закључити да се те особине у западној Бачкој губе. Од целе банатске територије оне су можда у северном Банату најкарактеристичније. У западном Срему нема ни специјалне артикулације вокала средњег реда, ни специјалне артикулације вокала *a*, ни *ш*, *ж* итд. Зашто ствари тако стоје — дужност је историјске дијалектологије да на то да одговор. Овде сам хтео само да у општим потезима изнесем главније особине *савременог* сремског говора. Детаљну историско-дијалектолошку анализу говора Срема као целине даћу у исцрпном раду о овом говору који припремам.

Берислав М. Николић

R é s u m é

Berislav M. Nikolić

Le parler du Srem

L'auteur s'est proposé dans ce travail de montrer d'abord les particularités notables du parler du Srem; puis, d'assigner la place qui lui revient parmi les autres parlers de la Voïvodine; enfin d'exposer les particularités du parler sremois qui distinguent à ce point de vue, naturellement dans une certaine mesure, cette contrée du parler de la Bačka et du Banat. Le tout — en traits généraux seulement.

Faisant partie du groupe des parlers de Voïvodine le parler du Srem présente lui aussi les traits caractéristiques connus de la phonétique et de la morphologie voïvodiennes: articulation ouverte des voyelles brèves et fermée des voyelles longues du genre intermédiaire [ĕ (*bĕgati*), ǫ (*dǫšlī su*), ē (*glēdi*), ō (*zecóvǎ*)]; articulation quelque peu plus fermée de la voyelle *a* (*a mamàljuga, kǎzǝ*); changement ékavien de ě avec présence d'ikavismes employés aussi dans la langue littéraire; accentuation plus jeune štokavienne; articulation plus basse, jusqu'à un certain degré de la sonante *l* (*l : slǔšǝ*), articula-

tion woïvodienne connue des consonnes *š*, *ž*, *č*, et *dž* pour laquelle est „caractéristique... le spécial... long résonateur entre la surface inférieure de la langue et les dents de la mâchoire inférieure“ (Belić) (*š*, *ž*, *č* *dž*: *jāšio*, *nóžom*, *čòban*, *òdžáčara*); archaïques instr. et loc. pl. des substantifs (et des adjectifs) des genres masculin et neutre (*za mòji lèdi*, *ù koli*, *u svatòvi*) et loc. pl. archaïques des substantifs féminins à thème en *-a* (*u cipela*), dat. — loc. sg. des pronoms et adjectifs en *-im* (*kāžēm òvim drūgu*, *u nāšim pòdrumu*); terminaison en *-du* à 3 pl. praes. (*dòdedu* etc); élargissement de la terminaison *-u* à la 3ème personne du pl. praes. du VII et VIII type de conjugaison de Belić (*plātŭ*, *jěčŭ* etc.).

Cependant, malgré que toutes ces particularités des parlers woïvodiens se rencontrent aussi en Srem, leur nature et aussi l'étendue territoriale séparent jusqu'à un certain point le parler srémois de ceux de la Bačka et du Banat. L'articulation spéciale des voyelles du genre intermédiaire en Woïvodine exposée ci-dessus, n'est pas aussi évidente qu'elle l'est en Bačka et en Banat. Dans la Posavina orientale srémoise, les variantes énumérées dans l'articulation des voyelles *e* et *o* sont sporadiques. Le Srem occidental, principalement la partie sud-ouest, pratique l'articulation purement littéraire de ces voyelles. Il en est de même avec la voyelle *a*. L'articulation spéciale en Woïvodine de la sonante *l* et des consonnes *š*, *ž*, *č*, et *dž* est également dans la Posavina orientale srémoise sporadique et n'existe pas dans le Srem occidental.

Pour ce qui est des distinctions à faire dans le parler de Srem, le plus important est de signaler les différences qui existent entre la partie orientale et la partie occidentale de ce territoire. Ainsi, peut-on faire cette distinction d'abord, en se basant sur le remplacement du *ě* court + *j* dans les thèmes des verbes *vějati*, *grějati*, *dodějati*, *sějati*, *smějati se*. Dans l'est, *ě* dans cette position donne *e*, à l'ouest *i*. Un autre facteur qui joue un rôle important pour la distinction ce sont les voyelles longues sans accent. D'une façon générale, celles-ci se perdent à l'est dans certaines catégories, tandis qu'à l'ouest elles sont beaucoup mieux conservées.

Enfin, le fait que certaines particularités caractéristiques, surtout de la phonétique woïvodienne ne sont pas suffisamment accentuées en Srem ou même se perdent, détermine par là le caractère du parler srémois comme partie constituante des parlers de Woïvodine: le parler srémois est un parler woïvodien, mais il représente en même temps une transition entre ces parlers et ceux voisins, de Serbie et de Slavonie.